Ο κόσμος και η συνείδησή του: Απλές σκέψεις για ένα μεγάλο θέμα (Σαράντος Καργάκος, Ιστορικός – Συγγραφέας)

Categories : ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Date : 23 Μαΐου, 2022

Ο Νίτσε με τον Υπεράνθρωπο σφράγισε ανεξίτηλα τη μοίρα και την ιστορία του αιώνα μας. Η θεωρία του Υπεράνθρωπου είναι μια θεωρία σκληρότητας. Πρέπει να λυτρωθούμε, διακηρύσσει ο Νίτσε, από την ηθική των δούλων και των αδυνάτων. Η αγάπη κατεβάζει τον άνθρωπο. Μόνο η σκληρότητα είναι δημιουργική. Και η σκληρότητα επιβάλλεται για την υπέρβαση του ανθρώπου και τη δημιουργία του Υπεράνθρωπου. «Ο Υπεράνθρωπος είναι πάνω από ηθικές δεσμεύσεις, δυνατός, σκληρός, γεμάτος δημιουργικότητα- περιφρονεί τα χλιαρά αισθήματα της αγάπης και της συμπόνιας και ποδοπατεί αδίστακτα τους ασθενείς».
Στο πορτρέτο αυτό εύκολα κανείς μπορεί ν' **αναγνωρίσει την εικόνα του αιώνα μας. Στην προσπάθειά μας να γίνουμε Υπεράνθρωποι καταντήσαμε απάνθρωποι και μισάνθρωποι. Αναζητώντας τον Υπεράνθρωπο παραμερίσαμε τον άνθρωπο, αφαιρέσαμε από αυτόν κάθε στοιχείο ηθικής, προκαλέσαμε άμβλυνση των ηθικών του μέτρων**. Τον Υπεράνθρωπο εκφράζουν σήμερα πολιτικοί, κρατικοί και οικονομικοί μηχανισμοί, που λειτουργούν με γνώμονα τη μακιαβελλική λογική, ποδοπατώντας τα τελευταία ράκη της ηθικής, που μόνο σαν πρόσχημα για νέες ανήθικες πράξεις χρησιμοποιείται. Έτσι,
Η πραγματική πρόοδος βέβαια δεν αντιδιαστέλλεται προς την ηθική. Ο άνθρωπος, στην προσπάθειά του να ξεφύγει από το σημείο που τον άφησε η φύση, και να ξεπεράσει τις αντιξοότητες του περιβάλλοντός του, βελτίωσε τα μέσα παραγωγής, ανέπτυξε τεχνική και, για να ζήσει «εν κοινωνία», προήγαγε την ηθική, διεύρυνε την ευαισθησία του και προσδιόρισε κριτήρια για το ηθικό και το ανήθικο, το δίκαιο και το άδικο, όπως αυτά μορφοποιούνταν στη συνείδησή του μέσα από τις εξελίξεις των κοινωνικών σχέσεων.
Η σημερινή τεχνολογική ανάπτυξη δεν συμπορεύεται με την ηθική. Ο τεχνολογικός γίγαντας είναι ηθικά νάνος. Πολλοί διατείνονται πως η αδυναμία μετοχής και συναισθηματικής μέθεξης στον ανθρώπινο πόνο δίνουν το στίγμα της «ηθικότητάς» μας. Η ψυχική πώρωση και η ηθική αναλγησία δε χαρακτηρίζουν μεμονωμένες περιπτώσεις' έχουν κυριεύσει το μέσο άνθρωπο, που μένει αδιάφορος μπροστά στη δυστυχία, καλύπτοντας την ηθική του ένδεια με προσποίηση, με μια επίφαση έντιμης ζωής -συχνά ούτε κι αυτό είναι αναγκαίο-, με το προσωπείο του καλού οικογενειάρχη και το χρίσμα του καλού και νομοταγή πολίτη.
Μπορεί από τη μια να επικρίνει και να κατακρίνει κάποιες ηθικές

παρεκτροπές άλλων, ωστόσο το δικό του ηθικό βαρόμετρο λειτουργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε ανενδοίαστα κι ανερυθρίαστα να καταπατά την αξιοπρέπεια, τα υλικά συμφέροντα του άλλου, στα πλαίσια βέβαια του «νόμου», προκειμένου να μεγιστοποιήσει τα κέρδη του και να ικανοποιήσει τη ματαιοδοξία του.

Ο σύγχρονος άνθρωπος προσποιείται ότι δεν έχει συνειδησιακές κρίσεις, ότι δεν ταλανίζεται από τύψεις, θεωρεί τη συνείδηση οικείο κεφάλαιο, που έχει πετύχει μαζί της έναν αθέμιτο συμβιβασμό: **αυτός θ' αμαρτάνει κι αυτή θα ανέχεται**. Όμως, **αυτό που σήμερα ονομάζουμε συνείδηση είναι ένα πλασματικό δημιούργημα, ένα είδωλο, ένα καθρέφτισμα, ανάκλαση μιας ρυπαρής και ρυπογόνας πραγματικότητας. Τη θέση της συνείδησης παίρνει η σκοτεινή πλευρά της ύπαρξής μας, οι ενστικτώδεις τάσεις, οι ζωώδεις ροπές και τα αρχέγονα πάθη**. Ο «τεχνολογικός βάρβαρος» είναι το πορτρέτο του σύγχρονου ανθρώπου, ένα νέο «Πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ» [«Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ» είναι το πιο γνωστό —τουλάχιστον στην Ελλάδα— έργο του Όσκαρ Ουάιλντ], ένα πορτρέτο, που εκφράζει τις ηθικές αποχρώσεις του καιρού μας.

Ασφαλώς οι ηθικοί κώδικες, οι ηθικές αντιλήψεις και αρχές δεν είναι κάτι στατικό, άπαξ καθορισμένο και κρυσταλλωμένο. Αποτελούν μεταβλητές ποσότητες, που μετασχηματίζονται ανάλογα με τις κοινωνικές και τις πολιτιστικές δομές, που συνθέτουν το ηθικό εποικοδόμημα. **Στη διαμορφωμένη συνείδηση ανακλάται η βιοθεωρία μιας κοινωνίας και οι αντιλήψεις της περί ηθικής** . «Δεν είναι η συνείδηση που καθορίζει τη ζωή αλλ' η ζωή τη συνείδηση», υπήρξε μια πρώιμη θέση του Μαρξ. **Μια κοινωνία, λοιπόν, που έχει κυριευτεί από τον ωφελιμισμό, που προβάλλει ως πρώτη αξία το υλικό κέρδος, που, με πρόσχημα την αμφισβήτηση, διαγράφει όλες τις προϋπάρχουσες ηθικές αξίες, ακόμα κι αυτές που είναι απαραίτητες για τη συνοχή και προαγωγή της, διαπλάθει ελαστικές συνειδήσεις, καλλιεργεί τα σπέρματα της κατάλυσής της, διαμορφώνει ένα νέο τύπο αντι-συνείδησης κι έναν νέο τύπο αντι-ανθρώπου, τον υπάνθρωπο, γεμάτο πλέγματα και φαντασιώσεις.**

Ο Ντοστογιέφσκι στο έργο του «Έγκλημα και Τιμωρία» περιγράφει σ' όλες τις δραματικές του διαστάσεις τον αγώνα του εγκληματία να ξεφύγει από το συνειδησιακό έλεγχο, από την τυραννία των τύψεων. **Ο σύγχρονος άνθρωπος, ανάλγητος και αδιάφορος, ψυχικά πωρωμένος και ηθικά βουλιαγμένος** , χρειάζεται έναν αντι-Ντοστογιέφσκι, για να περιγράψει την αντι-συνείδησή του.

Η ανθρώπινη αδιαφορία έχει γίνει μετρήσιμο μέγεθος. Κάποτε στη Γερμανία σκηνοθέτησαν οδικό ατύχημα για να μετρήσουν πόσοι οδηγοί θα σταματήσουν για να προσφέρουν βοήθεια. Το άθροισμα ήταν μηδενικό. Και το αντίστροφο: μια έρευνα περιοδικού αποκάλυψε πως πολλοί δεν σπεύδουν —ιδίως νύχτα— να σηκώσουν, να

βοηθήσουν έναν πεσμένο άνθρωπο, γιατί φοβούνται μήπως είναι σκηνοθεσία ληστείας. Υπάρχει μια πρόοδος, λοιπόν, στην καταγραφή της απανθρωπιάς, της αδιαφορίας, της **ανθρωποφοβίας**. Οι στατιστικοί πίνακες και οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές είναι σε θέση να μας αποκαλύψουν με ακρίβεια ότι **απεμπολήσαμε το μέσα, για να κερδίσουμε το έξω**. Όμως, **τελικά δεν κερδίσαμε τίποτα. Γιατί, όποιος δε βρίσκει ανάπαυση στη συνείδηση του μάταια την αναζητά αλλού**. «Η συνείδηση είναι το πιο μαλακό μαξιλάρι, για να κοιμηθείς», λέει μια ξένη παροιμία.

«Ντρέπομαι για τη ζέστα μου και για την ανθρωπιά μου», λέει ο Παλαμάς για τη δική του θαλπωρή την ώρα που η παγωνιά δέρνει αλύπητα την εργατιά και την αγροτιά. Ο σύγχρονος τεχνοκρατικός άνθρωπος δεν έχει τέτοιες ευαισθησίες. Φαίνεται πως τα τελευταία υπολείμματα ανθρωπιάς κάηκαν στους φούρνους του Άουσβιτς με το σήμα της «Ζήμενς», που ενδεχομένως φέρει κι ο δικός μας ηλεκτρικός φούρνος. Όμως δε θέλουμε να κάνουμε κάτι τέτοιους ενοχλητικούς συσχετισμούς. **Δε θέλουμε ενοχλητικές μνήμες και ηθικά ερωτηματικά να ταράσσουν τη μακαριότητα μας. Στον κόσμο μας μόνο το υλικό κεφάλαιο παραμένει ζωντανό. Η συνείδηση έχει γίνει νεκρό κεφάλαιο. Τα ηθικά κριτήρια έχουν απονεκρωθεί, κάθε εξω-υλικό μέγεθος προβάλλεται ως αναχρονιστικό, η τιμιότητα θεωρείται αφέλεια, η αγαθότητα ανοησία, η ανθρωπιά παράταιρο θεωρητικό σχήμα.**

Η τιμωρία του σύγχρονου ανθρώπου είναι ότι φοβάται τον άνθρωπο. Κλειδώνεται – διπλοκλειδώνεται. Ασφαλίζεται — διπλασφαλίζεται. Όμως **πιο πολύ από το συνάνθρωπο ο άνθρωπος φοβάται τον εαυτό του. Φοβάται να μιλήσει μαζί του, να κάνει έναν τίμιο απολογισμό**. **Φοβάται τις ευθύνες, που συνεπάγεται ο συνειδησιακός έλεγχος. Προτιμά να καταλαγιάζει τη φωνή της συνείδησής του με υποκατάστατα, ν' αφήνεται στα πάθη του, ελπίζοντας ότι η συνείδηση του θα πάψει να τον ενοχλεί.** Προτιμά να γίνει απάνθρωπος, που κινείται στο λυκόφως της συνείδησης, γιατί φοβάται το φως της. **Προτιμά ν' απεμπολήσει την αξιοπρέπειά του, παρά να ζημιωθεί οικονομικά**. Ίσως ο τωρινός άνθρωπος να εννοεί τη συνείδηση ως μια μοντέρνα Τράπεζα Συναλλαγών.
Όταν φτάνει η μέρα που πρέπει ο άνθρωπος να πει το «μεγάλο ναι» ή το «μεγάλο όχι», όταν πρέπει να επιλέξει ανάμεσα στα στενά μονοπάτια, που χαράζει ο αυτοέλεγχος και οι εσωτερικές αμφιβολίες, και ανάμεσα στην πλατιά λεωφόρο που ανοίγει η αναλγησία, τοποθετείται μπροστά σ' ένα δίλημμα, όμοιο μ' εκείνο του Ηρακλή. Και τότε καλείται να δώσει μιαν απάντηση που θα σημαδέψει ολόκληρη τη ζωή του, που θα εξασφαλίσει την εσωτερική ισορροπία και ευδαιμονία ή θα επιφέρει τον εσωτερικό διχασμό, τη δισυπόστατη ψυχική δράση, που ενεργεί καταλυτικά για την ψυχική αρμονία, δημιουργώντας **μια βούληση δύο ταχυτήτων: αργή για το καλό και γρήγορη για το κακό**.

Τελικά με τις επιλογές μας φέραμε τη ζωή μας ξανά στην εποχή των παγετώνων.**Η αφροσύνη έφερε την παραφροσύνη**. **Προσπαθώντας, λοιπόν, ο άνθρωπος να ζήσει σ' έναν παράλογο κόσμο, κλείνεται ερμητικά στο καβούκι της μοναξιάς του, αρνείται το συναισθηματικό δέσιμο με τον κόσμο, μετατρέπεται σ' έναν κοινωνικό αναχωρητή, που ζει μέσα στην κοινωνία, για να μη βρίσκεται σ' επικοινωνία με τον εαυτό του, που μπορεί να του θέσει κάποια ενοχλητικά ερωτήματα ή να τον τοποθετήσει σε βασανιστικά διλήμματα**. Κλεισμένος σ' ένα «αποστειρωμένο δωμάτιο», καλά ηχομονωμένο, στηρίζει την ύπαρξή του σ' ένα κενό σχήμα, που υπηρετεί μόνο τον εγωισμό του, χωρίς να συμβάλλει προωθητικά στην επίτευξη μιας νέας ηθικής ποιότητας.
«Όμορφο κόσμο, ηθικό, αγγελικά πλασμένο», οραματίστηκε ο ποιητής. Ας είμαστε περισσότερο προσγειωμένοι. Η απαίτηση για έναν κόσμο αγγέλων προβάλλει σαν άπιαστο όνειρο, που ελάχιστα προσεγγίζει τα ανθρώπινα μέτρα, όπως διαμορφώνονται σήμερα. **Αν όμως δεν μπορούμε να κάνουμε τη ζωή μας παράδεισο, μπορούμε, τουλάχιστον, να μην την κάνουμε κόλαση** . Ο δρόμος της σωτηρίας περνάει μέσα από την ψυχή. Ο Βλαδίμηρος Λένιν, ένας ελάχιστα ωραιολόγος οραματιστής έχει πει: «Η ανθρώπινη συνείδηση δεν αντανακλά μόνο τον αντικειμενικό κόσμο, μα και τον διαμορφώνει». **Αν δώσουμε προτεραιότητα στην ποιότητα της συνείδησης** (κι αυτό είναι ευθύνη της παιδείας), **μπορούμε να κάνουμε τον κόσμο καλύτερο**. Ας προσπαθήσουμε **να ευαισθητοποιηθούμε σε ηθικά θέματα**, ν' απαλλαγούμε από την αποστασιοποίηση απέναντι στους ηθικούς κραδασμούς του κόσμου, ελπίζοντας να τον κάνουμε όχι βέβαια αγγελικότερο αλλά **ανθρωπινότερο**.

(25 Απριλίου 1986)

(Από το βιβλίο του Σαράντου Ι. Καργάκου: «Προβληματισμοί – ένας διάλογος με τους νέους.» Τόμος Ε΄, GUTENBERG – ΑΘΗΝΑ 1997)

(Πηγή ψηφ. κειμένου: orp.gr*)*